

Nejezchlebová, Táňa

Ke středověké podobě barokního kostela sv. Zikmunda ve Stráži pod Ralskem

Archaeologia historica. 2008, vol. 33, iss. [1], pp. 387-397

ISBN 978-80-7275-076-4

ISSN 0231-5823

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140771>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Ke středověké podobě barokního kostela sv. Zikmunda ve Stráži pod Ralskem

TÁŇA NEJEZCHLEBOVÁ

Abstrakt: Středověké relikty odkryté ve věži kostela sv. Zikmunda ve Stráži pod Ralskem (okr. Česká Lípa) přiznávají objektu částečné gotické a goticko-renesanční vzezření. Interpretace těchto reliktních dokládá zachování starších částí gotického vnoření v barokní hmotě z druhé poloviny 18. století. Fragmentsy prostupující třemi patry věže přiznávají zachování staré gotické hmoty věže oproti dřívějším domněnkám, jež předpokládaly, že z gotické podoby kostela se nic nedochovalo. Na základě kompilace poměrně bohatých informací z písemných pramenů a nalezených hmotných pramenů můžeme s přesností modelovat středověkou podobu kostela sv. Zikmunda (orientovaný kostel s hranolovou věží při západním průčelí jednoduché obdélné lodě s vloženými kruchtami pro věřící). Doplněním těchto informací dochází k posunu v poznání středověké podoby objektu i širšího regionu severních Čech.

Klíčová slova: Stráž pod Ralskem – kostel – sv. Zikmund.

To Medieval form Baroque Church of St. Sigismund in Stráž pod Ralskem

Abstract: Medieval relics revealed in the tower of the Church of St. Sigismund in Stráž pod Ralskem (Česká Lípa district) suggest a building that once had a partial Gothic and Gothic-renaissance appearance. The interpretation of these relics confirms the preservation of older Gothic elements in the baroque building from the second half of the 18th century. Gothic fragments found on three floors of the tower bear witness to the preservation of Gothic masonry, in contrast to previous speculation that assumed that nothing had survived from the Gothic appearance of the church. A compilation of relatively rich information from written records and material finds enables the creation of a precise model of the medieval appearance of the Church of St. Sigismund (church with a prismatic tower by the west frontage of a single rectangular nave, with inserted choirs). The incorporation of this information creates a shift in the knowledge of the medieval appearance of the church, as well as the whole north Bohemian region.

Key words: Stráž pod Ralskem – church – St. Sigismund.

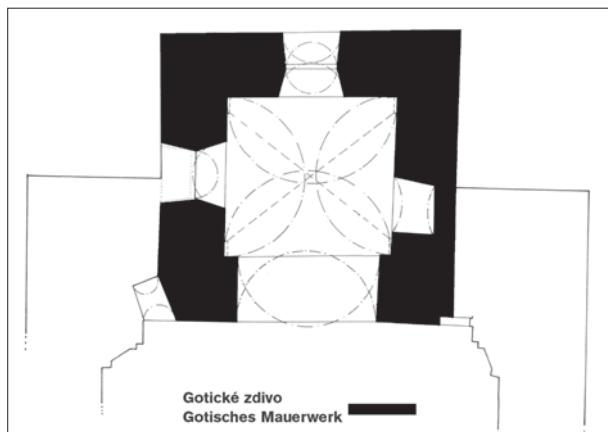
Studium venkovské středověké sakrální architektury v oblasti severních Čech, zastoupené řadou kvalitních počínů,¹ nejenže posunulo hranici poznání takto staré architektury, ale předně otevřelo cestu dalšímu bádání a hledání podobných reliktních také tam, kde se s jejich zastoupením buď již nepočítalo, či byly považovány za nenávratně ztracené. Jedním z takovýchto případů je také kostel sv. Zikmunda ve Stráži pod Ralskem (okr. Česká Lípa). Jednoduchý kostel s hranolovou věží na západním konci lodě a s krátkým transeptem před pravouhle zakončeným presbytářem se nynější podobou hlásí k baroknímu vnoření. Z písemných pramenů je nám přitom známo, že dějiny kostela sahají daleko hlouběji do historie a jsou těsně provázány s dějinami města Stráže pod Ralskem.²

První písemná připomínka vázící se ke strážskému kostelu se objevuje v polovině 14. století, konkrétně roku 1369, a to v souvislosti se soupisy plateb papežských desátků (Feistner 1927, 164; Vojtíšková–Vojtíšek 2002, 26; RDP, 83). Ze zápisů vyplývá, že fara ve Stráži pod Ralskem odváděla v letech 1369, 1384, 1399 a 1405 sumu 9 grošů, a to každého půlroku (Feistner 1927, 164; RDP, 83). Ve srovnání s dalšími kostely Jablonského děkanátu se sledovaný kostel výši desátků řadil na třetí místo v děkanátě,³ z čehož někteří badatelé usuzují, že kostel vznikl jako jeden z nejstarších v oblasti a jeho vznik vztahují již k založení hradu Vartenberk, tedy ke konci 13. století (Vojtíšková–Vojtíšek 2002, 26). Nejstarší

¹ Viz: Kracíková–Belling 2003; Kracíková–Smetana 2000; Gabriel–Kracíková 2007.

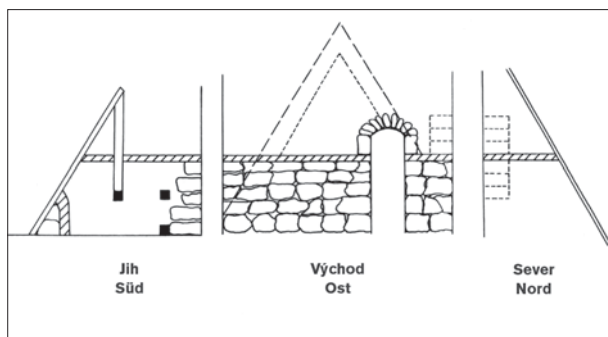
² Pojmenování města Stráž pod Ralskem je počestnou formou původního německého jména Wartenberg (též latinský ekvivalent Wartemberk, Wartberg), který se odvinul od pojmenování nedalekého hradu Warte auf dem Borga, tedy Stráž na vrchu. Jmenovaný objekt měl sloužit jako záchytný bod obchodní stezky do Německa (Augustin 2001, 572).

³ Nejvyšší sumu odváděl kostel v Jablonném v Podještědí – 30 grošů, poloviční sumu Mimoň – 15 grošů. Devět grošů desátku platila stejně jako ve Stráži ještě fara v Brništi (Feistner 1927, 164; RDP, 83).

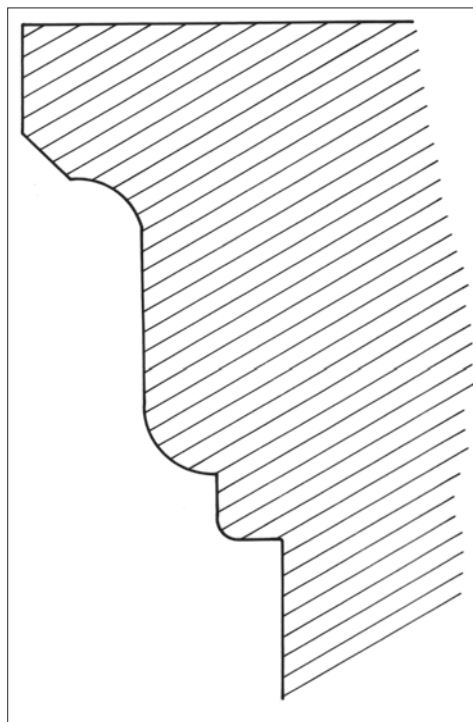
Obr. 1. Stráž pod Ralskem, kostel sv. Zikmunda. Horizontální řez prvním patrem věže s vyznačeným gotickým zdívem. Zaměření T. Nejezchlebová.

Abb. 1. Stráž pod Ralskem, St.-Sigmund-Kirche. Horizontalschnitt durch das erste Turmgeschoß mit eingezeichnetem gotischem Mauerwerk. Vermessung T. Nejezchlebová.

Obr. 2. Stráž pod Ralskem, kostel sv. Zikmunda. Skica situace gotických reliktvů ve třetím patře věže při pohledu z podkrovní lodě (1:50). Zaměření T. Nejezchlebová, I. Peřina.

Abb. 2. Stráž pod Ralskem, St.-Sigmund-Kirche. Lageskizze der gotischen Relikte im dritten Turmgeschoß beim Blick vom Dachgeschoß des Schiffes aus (1:50). Vermessung T. Nejezchlebová, I. Peřina.

Obr. 3. Stráž pod Ralskem, kostel sv. Zikmunda. Profil gotické římsy ve třetím poschodí věže (1:2). Zaměření T. Nejezchlebová.

Abb. 3. Stráž pod Ralskem, St.-Sigmund-Kirche. Profil des gotischen Simses im dritten Turmgeschoß (1:2). Vermessung T. Nejezchlebová.

písemná zmínka ovšem neinformuje o odlišném zasvěcení, které se s dnešním zasvěcením sv. Zikmundovi neshoduje. Až do počátku 15. století byl kostel znám pod zasvěcením sv. Martinovi (Vojtíšková–Vojtíšek 2002, 27; Feistner 1927, 167).

Do poloviny 14. století nejsou známy záznamy o obsazení fary při strážském kostele. Teprve roku 1354 pražský arcibiskup Arnošt z Pardubic udělil zdejší šlechtě patronátní právo a zřejmě byl uveden také první známý farář Hostilaus, u nějž zachycují konfirmační knihy až datum úmrtí – 1363 (Feistner 1927, 165). S tímto prvním zápisem faráře při kostele sv. Mikuláše ve Stráži pod Ralskem je tedy spojeno jméno pánů z Vartenberka, kteří nechali v podhradí svého sídla vysadit malé městečko Wartenberg, dnešní Stráž pod Ralskem.⁴

K roku 1364/1365 je znám zápis o udělení odpustků na svátek sv. Zikmunda papežem Urbanem V. Při této příležitosti získal pro gotický kostel tehdejší majitel Jan z Vartenberka, který zároveň zastával funkci nejvyššího číšníka království českého, od Karla IV. svatou relikvii v podobě ostatků sv. Zikmunda, které byly převedeny ke kostelu „in Wartimberg oppido“ (Vojtíšková–Vojtíšek 2002, 27; Sedláček 1992, 150).⁵ Zmiňovaná listina představuje nejstarší dokument dokládající Stráž pod Ralskem jako město a zároveň ji lze chápat také jako doklad významu již zřejmě kamenné stavby kostela. Zajímavou zůstává lokace polohy kostela v rámci starého města. V době založení města stál totiž kostel na rozhraní nově založeného města a ještě samostatné vesnice Dolní Stráž (Vojtíšková–Vojtíšek 2002, 28). Tuto poněkud nezvyklou polohu lze interpretovat buď tak, že kostel ještě před vysazením města fungoval pro dvě menší vesnice najednou, či tak, že již při vysazování města se počítalo s pohlcením Dolní Stráže do pozdějšího města.

V roce 1413 došlo ke změně zasvěcení kostela. Po celkové opravě, již inicioval Zikmund z Vartenberka, bylo také zasvěcení změněno ze sv. Mikuláše na sv. Zikmunda (Feistner 1927, 167; Vojtíšková–Vojtíšek 2002, 27). Staré zasvěcení sv. Mikuláše přešlo v té době na filiální kostel v nedalekém Brništi (Feistner 1927, 167). Nejpozději v této době musel být kostel již kamenný. První zmínky o zděné stavbě pocházejí sice až z prvních desetiletí 17. století (Vojtíšková–Vojtíšek 2002, 28), nicméně se jedná o záznamy přestaveb a dostaveb do již stávající hmoty kostela. Vzhledem k tomu, že mezi rokem 1413 a první polovinou 17. století nejsou známy žádné jiné záznamy o stavební činnosti v souvislosti s kostelem sv. Zikmunda, vztahujeme kamennou podobu kostela k roku 1413 jako k nejmladšímu možnému datu vzniku kamenné architektury kostela.

V 15. století do historie města zasáhli husité, kteří do Stráže přitáhli koncem roku 1426. Dobyť města hrálo klíčovou roli, neboť Stráž pod Ralskem byla důležitým obranným místem katolického tábora. Navíc hrady v držení Vartenberků (Vartenberk a Ralsko) představovaly velmi významné strategické body severních Čech (Feistner 1927, 23).

V důsledku dlouhých bojů, které souvisely s dalšími operacemi husitských vojsk v Českém Dubu (okr. Liberec) a Frýdlantě v Čechách (okr. Liberec), došlo ke změně vlastnictví Stráže pod Ralskem. Před rokem 1438 se hradu i přilehlého města zmocnil husitský zeman Mikuláš Sokol z Lamberka (Reiger 1872, 916). Dalším důsledkem husitské invaze bylo naprosté vymýcení katolického vlivu v kraji. Zápisy z konfirmačních knih ani další prameny od roku 1426 až do nástupu protireformace začátkem 17. století neobsahují žádná jména katolických kněží či jiných přívrženců katolické víry (Feistner 1927, 167). Zda došlo vlivem událostí také k poničení architektury starého gotického kostela sv. Zikmunda nelze z pramenů vyvodit, nicméně to není vyloučené.

Protestantismus se ve Stráži pod Ralskem šířil velmi rychle. Základ vlivu tvořilo hned

⁴ Prvním známým šlechticem z tohoto rodu byl Beneš z Vartenberka, s jehož jménem je spojen zápis rodového hradu roku 1277 králi Václavovi (Rieger 1872, 916). Někteří historici sice připisují rodové jméno určitým šlechticům již v 11. století, nicméně zápis ze 13. století je zatím nejspolehlivějším datem, které se podařilo potvrdit. K problému rodu podrobně viz Feistner, 1927, 6–8.

⁵ Jednalo se zřejmě o dost významný dar, neboť nedlouho před tím roku 1366 byl sv. Zikmund prohlášen za českého zemského patrona. Na příkaz Karla IV. Byly jeho ostatky vyzvednuty z kláštera sv. Mořice a přeneseny z větší části do katedrály sv. Víta v Praze, kde jsou uchovávány na černínském oltáři. Část ostatků daroval Karel IV. polskému králi Kazimírovi; podrobně viz Ravik 2002.

několik protestantských center. V první řadě vycházel vliv z nedalekého hradu Děvín, který v této době vlastnil Karel z Biebersteina (Feistner 1927, 167). Biebersteinové představovali výraznou luteránskou šlechtu v severních Čechách. Dalším aspektem je poloha Stráže pod Ralskem blízko německých částí Lužice, kde se velmi rychle rozvíjel vliv nastupujícího Lutherova učení. Za nesilnější zdroj protestantského vlivu je ovšem nutno považovat nástup rodu Hyšperágů do správy Stráže pod Ralskem, která započala po roce 1504 prodejem panství Bartoloměji Hyšperágovi z Kynysheimu (Rieger 1872, 917).⁶ Za Hyšperágů doznalo město značného rozkvětu zvláště na poli řemesel a obchodu, což dokládá například udělení znakového privilegia Rudolfem II. (Augustin 2001, 573).⁷

Změna vyznání se podepsala také na stavbě kostela, jehož úpravy se dotkly zejména interiéru a snad došlo také k nadezdění věže o polygonální hodinový nástavec. Dle zápisů z první poloviny 17. století byly prováděny na kostele stavební úpravy, které završilo ulití renesančního zvonu (Vojtíšková–Vojtíšek 2002, 28). Stalo se tak na paměť zesnulých majitelů panství Kašpara a Erasma Hyšperágových. Zvon daly ulít jejich manželky Ludmila a Helena, rozené Škopkovy (Vojtíšková–Vojtíšek 2002, 28).

K roku 1606 je také písemně zaznamenán finanční příspěvek Hedviky Hyšperágové na opravu kostela (Sedláček 1992, 153). Je možné, že již renesanční úpravy z části pohltily gotické vzezření kostela, neboť až do barokní přestavby je kostel vzpomínán jako renesanční (viz Poche 1980, 443).

Posledním protestantským pastorem ve Stráži pod Ralskem byl Kašpar Kretschmer, působící zde mezi lety 1620–1623 (Feistner 1927, 168). Téhož roku odňal český místodržící Karel z Lichtenštejna Hyšperágům panství pro účast v bitvě na Bílé Hoře. Ještě téhož roku uvolněné panství získal koupí Albrecht z Valdštejna a přičlenil jej k frýdlantské državě (Rieger 1872, 917).⁸ Po Valdštejnově smrti držel hrad Vartenberk a město s panstvím Pavel z Lichtenštejna, který na panství hospodařil coby leník již od roku 1633 (Rieger 1872, 917). Roku 1646 došlo k vypálení města Švédy, kostel pravděpodobně nijak výrazně zasažen nebyl, neboť prameny se o větších opravách, či nové výstavbě vůbec nezmiňují (Feistner 1927, 170). Jako další doklad pravděpodobně neporušeného kostela lze chápat výčet plného zařízení farního kostela sv. Zikmunda ve Stráži pod Ralskem, včetně čtyř starých oltářů a plného bohoslužebného vybavení, jak jej přináší zápisy erekcčních knih (Feistner 1927, 171). Není ovšem vyloučeno, že vybavení bylo před ohněm uchráněno například jeho včasným přemístěním.

V roce 1655 zaznamenaly prameny novou stavební aktivitu v souvislosti s kostelem. Majitel panství Maxmilián z Lichtenštejna 3. června 1655 požádal pražského arcibiskupa o povolení k vyzvednutí tří rakví rodu Hyšperágů a následné zrenovování kostela (Feistner 1927, 173). Součástí žádosti byl také bod o vybudování krypty při kostele, kam by byly rakve umístěny společně s nově vyrobenými cínovými rakvemi s ostatky všech ve Stráži pohřbených Hyšperágů (Feistner 1927, 174).

Před koncem 17. století došlo ještě k opravě střechy na kostelní věži. Díky městskému kronikáři Michaelu Bibrovi se dochovalo nejen přesné datum opravy, ale také jména řemeslníků, kteří opravu realizovali. Opravu kostelní střechy provedl 26. března 1685 tesařský mistr Jiří Bartsch z České Lípy a klempíř Peter Weitennkampf z pruského Elbingu (Feistner 1927, 174).

Podstatnou proměnou prošel kostel ke konci 18. století. Generální opravu celé budovy odstartoval tristní stav kostelní věže, kterou bylo třeba opravit, k čemuž se přistoupilo roku 1771 (Feistner 1927, 174). V návaznosti na zmíněnou opravu mělo dojít také k radikálnímu přebudování kostelní lodi. Její vnitřní uspořádání do dvou nad sebou ležících empore byla pro stále se rozrůstající farní obec naprosto nevyhovující a kapacitně nedostačující (Feistner

⁶ Prodej zařídil tehdejší majitel panství Jan z Vartemberka, který držel Stráž od roku 1487, když panství odkoupil od Burjana z Gutštejna. Hyšperágové pocházeli z řad německých rytířů (Rieger 1872, 917).

⁷ Znakem Stráže pod Ralskem se stala slunečnice v černém poli, odvozená snad z růže na erbu manželky tehdejšího majitele Balcara Hyšperága Markéty z Rosheimu a Janovic (Augustin 2001, 573).

⁸ Společně s koupí panství započal Valdštejn s tvrdou rekatolizací. Důkazem toho jsou např. protikalvínský traktát „Luctus Wartenbegicus“ z pera bništského pastora Melchiora Kerlacha a s datací do roku 1623 (Feistner 1927, 168) či založení první matriky narození a křtů roku 1630 (Feistner 1927, 169).

1927, 174).⁹ Hlavním problémem budovy byla její prostorová nevyváženost v příliš úzké a tmavé lodi. Dle nově stanovených plánů libereckého stavitele J. J. Kunze došlo ke snesení staré lodě až k základům, její nové vybudování a rozšíření o transept, čímž byl vytvořen půdorys latinského kříže. S plánovanou přestavbou se započalo 2. října 1772 (Feistner 1927, 174). Demoliční práce na staré lodi trvaly zřejmě celý další rok, neboť položení základního kamene nové lodi je zaznamenáno až k 30. září 1773 (Feistner 1927, 174).¹⁰ Přestavba v duchu pozdního barokního klasicismu probíhala dalších devět let, kdy byla zakončena 2. května 1781 první odslouženou mší (Feistner 1927, 174).

Další zásahy do vzhledu kostela se odehrávaly spíše na úrovni oprav a drobných úprav. Posledním významnějším počinem byla aktivita faráře Röhna, který dal roku 1888 vyzdobit interiér kostela dekorativními malbami (Feistner 1927, 177).

V současné době prochází kostel sv. Zikmunda pomalou opravou, jež má v první řadě zajistit havarijní stav vnějšího pláště budovy. Skryté fragmenty, příznávající ještě gotickou hmotu zdiva části kostela, byly odhaleny paradoxně právě díky zanedbanému stavu kostela. V důsledku opadu zvětralých vrstev vnějších omítek věže a následných oprav došlo k rozkrytí poměrně rozsáhle zachovaných reliktvů starší zástavby v rámci hmoty věže kostela při západním průčelí lodě. Vlastní věž má až na úroveň krovu lodě čtvercovou dispozici, která se pak pomocí koutových technických kleneb mění na polygonální.

Fragmenty reprezentují z exteriéru i interiéru viditelné okenní otvory na západní a jižní straně věže, nicméně překvapivě fragmenty uchovává hmota věže také na úrovni krovu lodě. Na západní straně leží ve středové průběžné ose dva nad sebou položené okenní otvory shodného vzhledu, a to na úrovni prvního a druhého patra věže. Jedná se o vysoké otvory s plným obloukem v záklenku, jejichž výplně jsou položeny na rozhraní hlubokých špalet, které jsou jednou stranou otevřeny do exteriéru a druhou do interiéru. Špalety jsou vyskládány z mohutných opracovaných kvádrů, jejichž hrany pomáhají vytvořit rozevření špalet. Zajímavý detail představují mohutné oblé pruty při otvoru pro výplň z exteriéru. Jednoduchá ozdoba je pevnou součástí jednotlivých kvádrů špalety. Materiálem kvádrů je do červena zabarvený jemnozrnný pískovec. Otvory jsou překryty mladšími barokními otvory. V rámci barokní úpravy došlo k přiložení cihlových plent k vnějším okrajům špalet starších otvorů na exteriéru věže. Vzhledem k této úpravě lze předpokládat, že výplně, či alespoň okenice, byly posunuty na vnější okraje špalet, čímž došlo k zakrytí starých okenních otvorů.

Nad okenním otvorem prvního patra je položen ještě jeden otvor, postihnutelný pouze z interiéru věže. Jeho charakter se ovšem výrazně odlišuje od vysokých otvorů západního průčelí. Sekáváme se zde s okenním otvorem vymezeným pískovcovým ostěním do tvaru obdélníku s plným obloukem v horní části. Pískovcové ostění je jemné struktury, žlutého odstínu s patrným žilkováním červeným pískovcem.

Ostění není kompletní, pod částmi tvořícími oblouk je na obou stranách vytrženo a nahrazeno vyzdívkou z cihel. Okenní otvor již neslouží svému účelu, je zcela vyplněn vyzdívkou opatřenou z části z cihelného zdiva a částečně ze dvou velkých pískovcových kvádrů hrubého opracování. Otázkou tedy zůstává datace otvoru. S jistotou můžeme vyloučit barokní horizont vzniku, neboť nejpozději barokní úpravy otvor ruší a zakrývají. Vzhledem k tomu, že otvor je ve věži položen již dost vysoko, lze jej interpretovat jako osvětlovací otvor pro druhou etáž empor. Menší reprezentativnost mohla být uplatněna vzhledem k faktu, že tak vysoko se otvory již pohledově neuplatňovaly. Pak je možné dataci vztahovat do gotického, či goticko-renesančního horizontu stavby. V rámci této hypotézy by otvor rušila právě barokní přestavba kostela, která nerespektovala původní okenní otvory a překryla je barokními. Pak se ovšem otevírá otázka, proč stejným způsobem nedošlo ke zrušení stejného otvoru na jižní straně věže.

⁹ V roce 1772 čítala farní obec ve Stráži pod Ralskem již na 2000 příslušníků! (Feistner 1927, 174).

¹⁰ Položení základního kamene se odbyvalo jako slavnostní akt v přítomnosti držitele patronátního práva nad kostelem hraběte Adama Františka Hartiga (Feistner 1927, 174).

Obr. 4. Stráž pod Ralskem, kostel sv. Zikmunda. Celkový pohled na kostel od jihozápadu.
Foto I. Peřina, 2007.

Abb. 4. Stráž pod Ralskem, St.-Sigmund-Kirche. Gesamtansicht der Kirche aus Südwesten.
Foto I. Peřina, 2007.

Posledním fragmentem, postihnutelem z exteriéru, je část ostění okenního otvoru na jižní straně věže, přibližně na úrovni jejího prvního patra. Ostění vystupuje zhruba jen do poloviny výšky otvoru, v polovině jej zakrývá zbytek omítek, nicméně průběh naznačuje prasklinka v omítkových vrstvách. Ostění sestává z velkých pískovcových kvádrů, které je však možno zachytit pouze v okrajových částech v podobě klenáků, neboť předpokládané špalety vyplňuje mladší zadržka. Zhruba ve vertikální ose okna prostupuje otvor zdivo

lodi. I přes značnou kusost informací lze otvor ztotožnit, co do podoby, s otvory západního průčelí věže.

Pro upřesnění vzhledu gotické věže je nutno brát ohled na fragmenty uchované v interiéru. V prvním patře, které je přístupné z bočního schodiště, lze podrobněji studovat okenní otvory západního a jižního průčelí. Otvory jsou součástí prostoru čtvercové dispozice sklenutého plnou valenou klenbou se styčnými lunetami. Funkční zůstal pouze otvor v západní straně věže, dnes s odhaleným režným zdívkem záklenku a vnitřních špalet. Druhý okenní otvor je zastoupen pouze výklenkem vzniklým zadržím otvoru na rozhraní jeho špalet. Nicméně široké rozevření špalet směrem do interiéru, plný oblouk v záklenku a celkový charakter otvoru potvrzuje shodný vzhled s jediným funkčním okenním otvorem v místnosti.

Z dalších konstrukčních prvků je třeba brát na vědomí přítomnost nízkého výklenku, který leží v severní zdi interiéru. Jedná se o široký, poměrně nízký výklenek se segmentovým záklenkem nad přínými špaletami. Zajímavým detailem výklenku je fakt, že špalety i záklenek se mírně svažují směrem ven z věže. To vyvolává otázku, jakou funkci výklenek v prvním patře interiéru věže plnil. Vzhledem ke svažujícímu se charakteru záklenku a špalet je snad možná interpretace, že se jedná o zrušený přístupový otvor do prvního patra. Pak by ovšem bylo na místě uvést, že v takovémto případě by musela podlaha ležet o poznání níž, tak aby mohl být vchod funkční. Vzhledem k použití lunetové klenby, kdy výseče jsou konstruovány s jistou pevností a přímostí, což by mohlo ukazovat na vložení klenby až v renesančním časovém horizontu, není tato možnost zcela vyloučena. Pokud zohledníme také informace plynoucí z písemných pramenů, lze vložení klenby alespoň hypoteticky směřovat do zaznamenaných stavebních úprav v rámci renovace kostela v roce 1655 (Feistner 1927, 173). Užití valené klenby s lunetami v první polovině 17. století není překvapivé, setkáváme se s ní například při renesanční úpravě kostela v Hustopečích (1597–1611), ostatně klenutí tímto způsobem běží kontinuálně až do dob baroka (podrobně Syrový 1974, 269–270). Není proto ani vyloučeno, že vložení klenby a zrušení domnělého vchodu přinesla až barokní přestavba z let 1772–1781.

Závažným nedořešeným problémem zůstává situace vstupu do vyšších pater věže. Již výše v textu byla vyslovena hypotéza, že situuje vstup do výklenku severní zdi prvního patra věže. Uvnitř věže pak lze předpokládat komunikaci běžící po trámových schodištích, jež by se napojovaly na vchod v prvním patře. Samostatné komunikační schéma by představovalo přístupové komunikace pro empory, které by byly umístěny samostatně v interiéru lodi v podobě trámových jednoramenných schodišť.

V druhém patře věže se ovšem v její východní straně nachází dnes slepý otvor s do interiéru rozevřenými špaletami a segmentovým záklenkem. Vzhledem k orientaci špalet je možno otvor interpretovat jako dveřní otvor. Pak by ovšem komunikační schéma věže vypadalo jinak. Vyšší patra by byla přístupná přes dnes zrušený dveřní otvor ve druhém patře věže, ke kterému by se přístup realizoval z druhé empory v lodi, jejíž existenci dokládají písemné prameny (Feistner 1927, 174). V druhém patře by přístup do podkroví loďe a ke zvonům zajišťovala soustava trámových schodišť s mezilehlými podestami. V tomto případě by samostatný vchod do prvního patra věže mohl zajišťovat přístup na oddělenou panskou oratoř, která by se nacházela právě v místnosti v prvním patře. Vzhledem k širokým, poměrně reprezentativním okenním otvorům v západní a jižní straně věže a přímé pohledové linii na presbytář s oltářem právě z tohoto prostoru není uvedena interpretace vyloučena.

Významné fragmenty staré stavby přináší interiér podkroví loďe, jež se přimyká západním průčelím k věži. Zmíněné stopy obíhají severní, východní i jižní stranu věže a pomáhají upřesnit představu o středověké podobě kostela. Jediným průběžným prvkem, který je všem třem stranám věže společný, je korunní římsa. Římsa se skládá z mohutných dílců tesaného pískovce načervenalé barvy, jež v profilu nabývají tvaru žlábkovnice s okosenou hranou horní překladové desky. Římsa zřejmě obíhala také západní stranu věže, která se uplatňuje při pohledu z exteriéru, nicméně byla nejspíše při barokizaci věže na nárožích odsekána a nahrazena štukovou mezipatrovou římsou.

Obr. 5. Stráž pod Ralskem, kostel sv. Zikmunda. Pohled do interiéru prvního patra věže. Foto I. Peřina, 2007.

Abb. 5. Stráž pod Ralskem, St.-Sigmund-Kirche. Blick in den Innenraum des ersten Turmgeschosses. Foto I. Peřina, 2007.

Obr. 6. Stráž pod Ralskem, kostel sv. Zikmunda. Pohled od východu z podkrovní věže na jizvy po štítech staré lodi. Foto I. Peřina, 2007.

Abb. 6. Stráž pod Ralskem, St.-Sigmund-Kirche. Blick von Osten aus dem Turmdachgeschoß auf die vom Giebel des alten Schiffs übriggebliebenen Narben. Foto I. Peřina, 2007.

Dataci římsy lze směřovat k nejstarší kamenné architektuře kostela sv. Zikmunda, tedy minimálně k roku 1413. Pozdější vložení prvku vylučuje jednak jeho charakter, neboť římsy tesané z jednoho kusu kamene se objevují zejména ve středověkém tvarosloví (Škabrada 2003, 32), a jednak prokazatelná funkčnost římsy v souvislosti s dalšími fragmenty středověkého kostela sv. Zikmunda. Na východním průčelí kostela zůstal výrazný otisk štítu lodi, a to hned ve dvou jizvách. První jizva vymezuje štít s ostrým úhlem mezi sesazením krokví, zdivo v prostoru mezi nimi je režné bez omítek. Tento zřejmě starší štít stojí na korunní římsě, nicméně jí nijak nepřekračuje ani nenarušuje. Otisk starého štítu jasně dokládá časovou součinnost obou prvků. Navíc přímo dokládá také orientaci loď gotického kostela sv. Zikmunda, který se svým kněžištěm obracel stejně jako barokní loď k východu.

Druhá jizva leží nad režným zdívkem staršího štítu a má charakter otisku do omítky bez patrné struktury materiálu prvků krovu. Na jižní straně překračuje štít korunní římsy, na níž stojí, nevelkými otvory a patrným mělkým žlábkem, který dobíhá až na úroveň dnešní klenby loď. Otevírá se tak otázka, jak druhou jizvu interpretovat. K výstavbě nové střechy došlo zřejmě po větším zásahu do podoby kostela, která ovšem výrazněji nezasáhla do jeho hmoty. K úpravě tak mohlo dojít například po požáru, který by kostel zasáhl. Prameny se zmiňují o požáru roku 1646 (Feistner 1927, 170) při obléhání města Švédy, nicméně rekonstrukci kostela již neuvádějí. Ta je připisována až hraběti z Lichtenštejna k roku 1655 (Feistner 1927, 173). Je ovšem také možné, že střecha kostela lehla popelem již mnohem dříve, například při dlouhém pobytu husitských vojsk pod hradem Vartenberk na počátku roku 1426 (Feistner 1927, 23). Prameny se sice o požáru nezmiňují, ale absence informací k tomuto období není nijak výjimečná. K požáru mohlo tedy dojít kolem první třetiny 15. století. Obnovu kostela musíme v takovémto případě směřovat k odchodu husitů a k uklidnění majetkových poměrů na panství, pravděpodobně někdy k roku 1504. V tomto roce přešlo panství a tedy i kostel pod správu Hyšperágu (Rieger 1872, 917). Vzhledem k jejich protestantskému vyznání lze očekávat celkovou úpravu kostela (např. vložení typických empor pro věřící?), do níž by spadala i oprava střechy.

Pro vročení druhé jizvy štítu na počátek 16. století hovoří také vnějšková výzdoba věže. Při severním nároží lze totiž v hlazeném povrchu hrubé omítky sledovat ryté na sebe kolmé linky, jež naznačovaly nárožní armaturu. Zmíněné rytí je jednou z běžných technik výzdoby fasád ještě středověkých budov (Škabrada 2003, 362). Vzhledem k tomu, že štít je otištěn do vrstvy omítky, jež má na nároží právě tuto povrchovou úpravu a rytí navíc respektuje linii jizvy štítu, lze datovat druhou jizvu právě na začátek 16. století.

Při jižní straně věže se pod korunní římsou nachází fragment pískovcového ostění zrušeného okenního otvoru. Ostění se dochovalo pouze svou východní polovinou, zbytek pohlcuje hmota v tomto místě nasedající barokní loď. Ostění vymezovalo menší okenní otvor s plným obloukem v záklenku. Vnitřní hrana je zdobena jednoduchým okosením. Materiál i zpracování ostění odpovídá vzhledově opracování korunní římsy. Okenní otvor zřejmě sloužil jako osvětlovací okno pro schodiště do podkrovní věže.

Nad úrovní hladiny hřebenu střechy lodi již nezaznamenáváme žádné jednotlivé středověké fragmenty. Postihnutele je zde režné zdivo věže, jež je skládáno z lomového pískovce s proložením hrubě opracovaných pískovcových kvádrů. Zděno je na pevnou kompaktní světlou maltu. Jedinou povrchovou úpravou je roztíraná spárová malta vyteká dosednutím kamenů. V technických koutových klenbách vynášejších polygonální nástavec pro zvony se objevují otisky šalování z širších prken na sraz. V polygonálním nástavci zdivo přechází v pečlivě zděnou strukturu hrubě opracovaných pískovcových kvádrů větších rozměrů. Mizí roztíraná vyteklá spárovky, spoje jsou čisté, zdivo zůstává režné.

Spojením informací z písemných i hmotných pramenů můžeme částečně rekonstruovat domnělou středověkou podobu kostela sv. Zikmunda ve Stráži pod Ralskem a jeho další stavební vývoj. Podobu kamenné stavby nabývá kostel nejpozději v roce 1413, kdy prameny zaznamenávají jeho celkovou úpravu za Zikmunda z Vartenberka a změnu zasvěcení (Vojtíšková–Vojtíšek 2002, 27). Na počátku 15. století stál na místě dnešního barokního kostela

jednoduchý orientovaný kostel s vysokou čtvercovou lodí na západní straně kostela. Lod měla podlouhlou obdélnou dispozici a zakončovala ji sedlová střecha. Podobu presbytáře na východním konci budovy nejsme bohužel z dochovaných stop schopni rekonstruovat, nezmiňují se o ní ani příslušné prameny.

Hranolová věž při západním průčelí svou výškou překračovala hladinu hřebene střechy lodi, která se k ní z východního směru přimykala. Štít lodi se opíral o pískovcovou římsu složitě profilace. Vertikálně byla věž na západní a severní straně otevřena vysokými okenními otvory s široce otevřenými špaletami a ozdobným prutem při vnitřní straně. Vyšší patra osvětlovaly malé okenní otvory s mohutným pískovcovým ostěním. Komunikační schéma věže můžeme podřídit dvěma modelům. První předpokládá hlavní vstup do věže přes vchod při severní straně věže, který by ústil do prvního patra a zde by se již napojovala ramena trámového schodiště do vyšších pater.

Druhý model počítá s oddělenou komunikací do prvního patra věže a do jejích horních partií. Zatímco přístup do krovu a ke zvonům by se realizoval přes emporu pomocí vnitřních trámových schodišť, která by zpřístupňoval dveřní otvor v druhém patře věže, místnost v prvním patře by byla opatřena samostatným vstupem. V tomto případě je možno do prvního patra situovat panskou oratoř, což dovoluje především charakter místnosti a její dispoziční řešení.

Výraznou změnu znamenalo pro kostel sv. Zikmunda husitské období. Po jeho skončení došlo ke změně majitelů na protestantskou šlechtu (Hyšperágové), která začala od roku 1504 zavádět na panství konfesní změny (Rieger 1872, 917). Navíc lze předpokládat, že za působení husitů došlo také k poškození kostela, který mohl vyhořet. V rámci zaznamenaných oprav (Vojtíšková–Vojtíšek 2002, 28) mohlo dojít ke vztyčení nové sedlové střechy mírnějšího sklonu. Nejspíše byla navýšena také věž o svůj polygonální nástavec, do něhož nechalo panstvo zavěsit nově ulité zvony (Vojtíšková–Vojtíšek 2002, 28). V rámci nastupujícího trendu povrchového zdobení došlo k nahození hladké jemné omítky a vyrytí stylizovaných nárožních armatur, přičemž omítka respektovala pískovcové prvky věže. Změny vzhledu lze očekávat také v interiéru, kdy mohlo dojít k vložení dvou nových nad sebou položených empor.

Protestantské zaměření ztratil kostel roku 1623, kdy se novým majitelem panství stal Albrecht z Valdštejna (Rieger 1872, 917). Za jeho působení zřejmě nedošlo na kostele k žádným změnám. Stavební aktivitu spojenou s kostelem zaznamenáváme až k roku 1655 v rámci renovace kostela na popud tehdejšího majitele Maxmiliána z Lichtenštejna (Feistner 1927, 173). Zřejmě šlo o renovaci zaměřenou na škody, jež způsobil oheň založený Švédy roku 1646, nicméně škody asi nebyly drastické, neboť jako největší počín stavební aktivity lze uvést vybudování krypty pod kostelní lodí pro ostatky předchozích majitelů panství. Kostel zřejmě neprocházal většími změnami až do 18. století, pouze roku 1685 byla opravena střecha věže (Feistner 1927, 174), snad již do podoby barokní cibule.

Konec starému kostelu učinil rok 1771. Stará architektura byla již v dezolátním stavu, jež byl řešen velmi radikálně. Roku 1771 došlo nejprve k opravě kostelní věže, na níž 2. října 1772 navázala demolice staré lodi a výstavba lodi nové, která byla ukončena 30. září 1773 (Feistner 1927, 174). Přestavba zachovala orientaci lodě, jež nabyla podoby latinského kříže, ale svým rozpětím dalece přesáhla rozměry gotického kostela. V důsledku toho došlo hmotou nové lodě k narušení řady zbylých středověkých fragmentů a přestavba celkově degradovala vzhled původní architektury. K zachování ostatních fragmentů došlo jen díky tomu, že se buď pohledově neuplatňovaly (prvky v krovu lodě), či byly překryty barokizujícími zásahy (okenní otvory).

I přes zánik drtivého procenta staré architektury na kostele sv. Zikmunda ve Stráži pod Ralskem přináší její zbytky důležité informace přispívající ke středověkému obrazu nejen města, ale celého regionu. Objevení středověkých a renesančních fragmentů ve hmotě stavby, která se dlouho považovala za barokní, ukazuje, jak velké možnosti skýtá studium podobných objektů, jejichž seznam není ještě zdaleka uzavřen.

K tisku doporučil prof. PhDr. Petr Sommer, CSc.

Prameny a literatura

- AUGUSTIN, J., 2001: Velká encyklopedie měst a obcí ČR. Sokolov.
FEISTNER, W., 1927: Geschichte der Stadt Wartenberg (von 1283–1926). Reichenberg.
GABRIEL, F.–KRACÍKOVÁ, L., 2007: Středověké kostely v sondě severních Čech. In: Od knížat ke králům. Sborník u příležitosti 60. narozenin J. Žemličky. Praha.
KRACÍKOVÁ, L.–BELLING, V., 2003: Středověká sakrální architektura na Frýdlantsku. Praha.
KRACÍKOVÁ, L.–SMETANA, J., 2000: Románská a gotická sakrální architektura v okrese Česká Lípa. Praha.
POCHE, E., 1980: Umělecké památky Čech 3 (P–Š). Praha.
RAVIK, S., 2002: Velká kniha světů. Praha.
RDP – Registra decimarum papalium. Tomek, W. W. (ed.). Praha 1873.
RIEGER, F. L., 1870: Slovník naučný. Díl 8 (S–Szyttler). Praha.
SEDLÁČEK, A., 1992: Hrady, zámky a tvrze království Českého, X. Praha.
SYROVÝ, B., 1974: Architektura – svědectví dob. Praha.
ŠKABRADA, J., 2003: Konstrukce historických staveb. Praha.
VOJTÍŠKOVÁ, M.–VOJTÍŠEK, B., 2002: Stráž pod Ralskem. Obrazy z dějin města. Česká Lípa.

Zusammenfassung

Zur mittelalterlichen Gestalt der St.-Sigmund-Kirche in Stráž pod Ralskem

Die in der St.-Sigmund-Kirche in Stráž pod Ralskem (Bezirk Česká Lípa) freigelegten mittelalterlichen Relikte gestehen dem Objekt ein teilweise gotisches und gotisch-renaissancezeitliches Aussehen zu. Eine solche Interpretation dieser Relikte begründet, daß ältere Teile gotischer Datierung in der barocken Substanz aus der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts erhalten geblieben sind. Die durch die drei Turmgeschosse gehenden Fragmente räumen gegenüber früheren Vermutungen, die davon ausgingen, daß von der gotischen Gestalt der Kirche nichts erhalten geblieben sei, die Erhaltung alter gotischer Substanz ein. Aufgrund einer Kompilation der aus den schriftlichen Quellen und den gefundenen materiellen Quellen gewonnenen reichhaltigen Informationen läßt sich die mittelalterliche Gestalt der St.-Sigmund-Kirche präzise modellieren (ausgerichtete Kirche mit prismenförmigem Turm an der Westfront eines einfachen, länglichen Schiffs mit eingefügten Chören für die Gläubigen). Mit diesen ergänzenden Informationen kommt es zu einer Verschiebung der Erkenntnisse über die mittelalterliche Gestalt des Objektes und auch der weiteren Region Nordböhmens.

Übersetzung: Bernd Magar

